

УДК 304.4+323.1(477:470)

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2025-3-2-24>**Рінат ВАЛІЄВ**

аспірант, Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Є. Коновальця, 36, м. Київ, Україна, 01133

ORCID: 0009-0006-9844-9923

Бібліографічний опис статті: Валієв, Р. (2025). Російсько-український культурний конфлікт: війна та/або геноцид? *Fine Art and Culture Studies*, 3-2, 181–188, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-3-2-24>

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ КОНФЛІКТ: ВІЙНА ТА/АБО ГЕНОЦИД?

Російсько-український культурний конфлікт триває давно і по своїй суті є цивілізаційним, адже Росія не може відбутися як повноцінна цивілізація з державницькими візіями й традиціями без поневолення українців та анігіляції їхньої національної ідентичності. **Мета статті** – аналіз російсько-українського конфлікту як культурної війни та культурного геноциду, де агресивно-ворожою стороною є Росія, яка багато років, враховуючи сучасну повномасштабну війну, намагається поневолити українські землі та знищити прояви національно-культурної та політичної ідентичності на них. **Методологія дослідження** базується на принципах об'єктивності, конкретності, системного аналізу об'єкту дослідження, у суперечливому єдності, взаємозумовленості та розвитку всіх його складових, а також із залученням двох підходів: неоеволюціонізму при розгляді генезису та динаміки культурних конфліктів і культурної антропології під час створення культурологічної моделі російсько-українського протистояння. **Наукова новизна** роботи полягає у осмисленні українсько-російського культурного конфлікту крізь призму категорій «культурної війни» та «культурного геноциду». **Висновки.** Декларована боротьба російської влади з «неонацистськими бандформуваннями» приховує нацистсько-колоніалістські цілі Росії щодо України, яка, на думку кремлівських ідеологів, не повинна існувати як окремий політичний та культурний суб'єкт, і спроби запобігти цьому можна впевнено кваліфікувати як культурну війну та культурний геноцид українців. І цей цивілізаційний конфлікт насправді існує не одне століття попри його гостру фазу: все почалося з ідеологічного історіографічного проекту, коли за наказом Катерини II був сконструйований новий каркас історії Російської імперії за рахунок «привласнення» державницьких звичаїв і традицій княжої Русі (Київської держави). Обґрунтовано, що російсько-український конфлікт на різних історичних етапах, особливо в форматі повномасштабного вторгнення набуває ознак культурного геноциду.

Ключові слова: культурний конфлікт, культурний геноцид, російсько-українська війна, національна ідентичність, імперський синдром, українська мова.

Rinat VALIEV

Postgraduate student, Kyiv National University of Culture and Arts, 36 Ye. Konovaltsya St, Kyiv, Ukraine, 01133

ORCID: 0009-0006-9844-9923

To cite this article: Valiev, R. (2025). Rosiisko-ukrainskyi kulturnyi konflikt: viina ta/abo henotsyd? [Russian-Ukrainian cultural conflict: war and/or genocide?]. *Fine Art and Culture Studies*, 3-2, 181–188, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-3-2-24>

RUSSIAN-UKRAINIAN CULTURAL CONFLICT: WAR AND/OR GENOCIDE?

The Russian-Ukrainian cultural conflict has been going on for a long time and is essentially civilizational, because Russia cannot develop as a full-fledged civilization with statehood visions and traditions without enslaving Ukrainians and annihilating their national identity. **The purpose of the article** is to analyze the Russian – Ukrainian conflict as a cultural war and cultural genocide where the aggressive-enemy side is Russia which for many years, including the current full-scale war, has been trying to enslave Ukrainian lands and destroy manifestations of national, cultural, and political identity on them. **Methodology of the research** is based on the principles of objectivity, specificity, systematic analysis of the object of study, in the contradictory unity, interdependence and development of all its components, as well as using two approaches: neo-evolutionism in considering the genesis and dynamics of cultural conflicts and cultural anthropology in creating a cultural model of the Russian-Ukrainian confrontation. **The scientific novelty** of the work

lies in the understanding of the Ukrainian-Russian cultural conflict through the prism of the categories of “cultural war” and “cultural genocide”. **Conclusions.** The declared struggle of the Russian authorities against “neo-Nazi gangs” conceals Russia’s Nazi colonialist goals for Ukraine, which, according to kremlin ideologues, should not exist as a separate political and cultural entity, and attempts to prevent this can be confidently qualified as a cultural war and cultural genocide of Ukrainians. And this civilizational conflict has actually existed for centuries, despite its acute phase: it all began with an ideological historiographical project, when, by order of Catherine II, a new framework for the history of the Russian Empire was constructed by “appropriating” the state victories and traditions of princely Rus (Kyivan state). It is proved that the Russian-Ukrainian conflict at different historical stages, especially in the format of a full-scale invasion, acquires signs of cultural genocide.

Key words: cultural conflict, cultural genocide, the Russian-Ukrainian war, national identity, imperial syndrome, the Ukrainian language.

Актуальність проблеми. Російсько-український культурний конфлікт – складний та багатогранний процес, що охоплює культурні та політичні протиріччя між Україною та Росією, має давню історію та активізувався з початком повномасштабного російського вторгнення у лютому 2022 р., спричинивши трансформаційні зсуви й зміни у культурному просторі та національній ідентичності. Солідаризуючись з тезою американського письменника, правозахисника та члена Американського ПЕНу Дейва Еггера, що «найпершим, основоположним елементом російської агресії є стерти з лиця землі українську культуру... це вирішально і фундаментально – переконати світ, мовляв, Україна не є унікальною та окремою культурою» (Сисак, 2022), очевидно з огляду на історію цього протистояння доцільно вести мову про *культурну війну* або *культурний геноцид* як елементи колоніальної політики російської царської, а згодом комуністичної влади проти українського населення. Через те, так важливо зрозуміти, що російсько-українська війна (у її гібридній і повномасштабній фазі), яка триває з 2014 р., є наслідком й сегментом куди тривалішого культурного конфлікту між різними цивілізаційними світами – з одного боку, східноєвропейським регіоном, частиною якого є Україна та який належить до європейської цивілізації, а з іншого – «євразійством» як особливим ідеологічним проєктом, в основі якого теза про унікальний «руський мір» та «технології так званої “негативної ідентифікації”, тобто шлях “відштовхування” від європейської цивілізації в рамках формули “Росія – Анти-європа”» (Свідлов, 2017, с. 135–136). Саме у цьому ключі важливо розглянути особливість російсько-українського протистояння як культурного конфлікту і зрозуміти, чи має він усі ознаки культурної війни та геноциду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Спроби зрозуміти та осмислити російсько-українське протистояння саме як культурний конфлікт, а також намагання висвітлити його історичні та сучасні аспекти можна зустріти у роботах: знаного класика І. Дзюби (2001), який на початку ХХІ ст. більше схилявся до діалогу російської та української культури, про що сьогодні складно говорити; М. Парахіної (2012) про одну з найзапекліших дискусій навколо «боротьби двох культур», що виникла на початку й точилась впродовж 1920-х рр.; Ю. Поліщука (2015), що аналізує мовну політику російської влади в Україні у першій половині ХІХ ст., і стверджує, що вона була спрямована на недопущення становлення та розвитку української мови і формування ідентичності українців; В. Смоля та О. Яся (2022), які обстоюють думку, що сучасна російсько-українська війна є постколоніальною і спричинена «імперським синдромом нинішньої Росії»; В. Грицюка та О. Лисенка (2023), які збройну агресію Російської Федерації проти України у 2014–2023 рр. аналізують, як кризу призму міжнародного гуманітарного права, так і в контексті цивілізаційного антагонізму Росії та колективного Заходу, до якого належить Україна та ін. Окремо необхідно відзначити публікацію матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Війна Росії проти України: від гібридних форм до геноцидних практик» (2024), в рамках якої чимало науковців та експертів з різних галузей розглянули різні виміри та аспекти російсько-української війни, враховуючи й культурний.

Мета дослідження – аналіз російсько-українського конфлікту як культурної війни та геноциду, де агресивно-ворожою стороною виступає Росія, яка багато років, враховуючи сучасну війну, намагається поневолити українські землі та знищити будь-які прояви національно-культурної та політичної ідентичності на них.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Політична та цивілізаційна формула «Україна – не Росія», зафіксована ще Л. Кучмою у його відомій праці, небезпідставно апелює до різних історичних коренів українців й росіян. Як стверджують авторитетні українські історики, що саме монгольська навала у XIII ст. здійснила цивілізаційну демаркацію Росії та України: «Українські терени продовжували розвиватися у європейському контексті. Демократія, самоврядування та європейське право, релігійна терпимість, пошанування приватної власності. Це визначило політичну культуру мешканців. Більшість цих ознак зберігалися в козацькій державі – Гетьманщині. Північно-східні землі колишньої Русі увійшли до складу монгольської Золотої Орди. На формування політичної культури Московського князівства мали визначальний вплив ординські порядки і традиції з возвеличенням правителя і повною йому покорою, абсолютним домінуванням держави, відсутністю приватної власності на землю й общинними порядками» (Гирич, 2025). Відомо, що європейці сприймали Русь як територію, населену українцями і білорусами, і навіть у XVIII і на початку XIX ст., коли вона вже була завойована Московією: відомою є мапа України військового інженера і картографа Гійома Левассера де Боплана 1680 р., на якій у правому верхньому кутку є позначка «Moscovia Pars» (Земля Московія).

По суті, українсько-російський культурний конфлікт розпочався тоді, як писав І. Драч, коли «Назва Русь вирвана із серця Києва залізною рукою Петра» (Костенко & Халупа, 2021). Відбулося «підправлення» історичної пам'яті, яке було підкріплене історіографічним міфом про «Москву – Третій Рим», що постав від часів московського митрополита-грека Кипріяна у XIV ст. З колоніальними завоюваннями Московська держава здійснила ідеологічне «перформатування» свого минулого, назвавши мешканців захоплених земель (українців і білорусів) «тоже русскими», тим самим виправдовуючи свої інтервенції. Катерина II також продовжила втілювати цей проєкт створення нової історії Російської імперії і ось як це пояснює академік Г. Півторак: «Катерина II намагалася пізнати історію своєї держави на основі наданих їй писемних джерел – літописів та інших документів московської старовини. Правда

історія Московії її шокувала, бо була кучою і дуже бідною. Особливо царицю вразило те, що могутня держава Русь, слава якої протягом трьох століть гриміла на весь світ і з князями якої вважали за честь породичатися королі Франції, Угорщини, Швеції... як з'ясувалося, до Московії не мала жодного стосунку» (Лебідь, 2022). Створена у 1783 р. за її наказом «Комиссия для составления записок о древней истории, преимущественно российской» 9 років на догоду імператриці здійснювала ревізію стародавніх першоджерел, здійснюючи численні маніпуляції з ними, і за результатами цієї роботи був сконструйований новий каркас історії Російської імперії, що веде своє походження від княжої Русі та утворює право росіян на її культурну та політичну спадщину: «Генеалогічно-династичний принцип княжої династії – Рюриковичів – був накладений Шльоцкером, Міллером і Карамзіним та іншими у кінці XVIII – початку XIX століть на багатонаціональну державу, в якій політично домінувала російська народність» (Гирич, 2025).

Зрештою у 1792 р. заявляється нова версія імперської історії, в якій термін «Давня Русь» (що до української історії немає жодного відношення) є синонімом до понять «Московська Русь» та «Київська Русь», де остання позиціонується як перша російська держава. І саме так стається диво-маніпуляція, яку гарно описує відомий російський історик А. Брюкнер: «Виплеканий монгольськими ханами примітивний народ з мізерним, орієнтального характеру культурним надбанням раптом перетворився у старовинний з багатющою спадщиною європейський народ» (Костенко & Халупа, 2023). Згодом, як відомо, цю маніпуляцію блискуче викриває та спростовує М. Грушевський (2002) у своїй статті «Звичайна схема “русской” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», яка вперше надрукована у 1904 р. У ній він заперечує «общерусскую» народність та історію, а також, використовуючи термін «Київська держава», протиставляє «українсько-руську» народність й культуру «великоруський», яку пов'язує з тим, що називає Володимиро-Московською державою. Термін «Київська держава», яким позначається політичний контекст, – існування давньоукраїнської держави у IX–XIII ст., – згодом підхоплюють, апробують та розвивають представники

державницької школи (В. Липинський, Д. Дорошенко, С. Томашівський), тим самим, на рівні дискурсу загострюючи та закріплюючи культурний конфлікт як війну не лише інтерпретацій, а й світів та ідентичностей. А у 1934 р. ця війна почала набувати ознак культурного геноциду, коли автори (Й. Сталін, О. Жданов і С. Кіров) у «Заувагах до конспекту підручника з “Історії СРСР”» висловилися категорично проти розгляду історії «Великоросії» окремо від історії «других народів СРСР», насамперед українців і білорусів, а пізніше міністр освіти УРСР В. Затонський у виступі на сесії Всеукраїнської академії наук наголосив: «Ми будемо в Україні культуру соціалістичну, що її носієм є український пролетаріат. Ось чому ми так різко розходимося в будівництві української культури з тими, хто намагається протягнути безперервну “золоту нитку” від великокняжої Київської України-Руси через Петра Могилу, “батька” Хмельницького й Центральної Ради до наших днів» (Костенко, 2021).

Показовим маркером у цьому плані є ім'я і постать гетьмана Івана Мазепи, якого російська пропаганда та деяка російська історична література зневажає як зрадника, особливо в контексті його вибору Швеції на підтримку боротьби проти Російської імперії. Образ Мазепи-зрадника активно використовувався Петром І, його оточенням, а також радянськими істориками (В. Шутой, Б. Безкровний, А. Козаченко, В. Романовський) для дискредитації гетьмана, разом з тим, чимало зарубіжних його сучасників і українських істориків впевнено називають Мазепу державником та українським патріотом. Його складно назвати зрадником, адже за Коломацькими статтями московський цар мав обороняти козацькі вольності та Гетьманщину, втім не дотримався цієї вимоги. Тому, «орієнтація на шведську сторону в останньому акті його діяльності виражається в обороні прав і свобод України. Це свідчить про його рішучість закріпити самостійність та свободу українського народу, об'єднати роз'єднані частини країни в єдину державу» (Атаманчук-Бабій, 2024, с. 9).

Куди більш семантично навантаженим маркером у російсько-українській культурній війні є постать Степана Бандери, який справді займає особливе місце, як в українському, так і у російському наративах. Чимало історичних свідчень доводять, що він репрезентував визвольний

рух, який боровся за незалежність України. У програмній брошурі ОУН під назвою «Хто такі бандерівці та за що вони борються», декларувалися цілі організації: «За перебудову сьогоднішнього СРСР на принципі незалежних національних держав усіх советських народів..., за справжню демократію, проти диктатури і тоталітаризму всіх мастей, за свободу слова, друку, зборів, світогляду, за забезпечення за національними меншостями в Україні всіх національних і громадських прав, проти всеїсилья поліції, за таку владу в державі, яка найвищим своїм обов'язком уважатиме служіння інтересам народу, а не своїм імперіалістичним планам» (Полтава, 1953). Це не завадило радянській владі, не відмовляючись від давніх імперських амбіцій, створити нове пропагандистське кліше для таврування нелояльних до СРСР українців, називаючи їх «бандерівцями», що в радянській риторичній конструкції було синонімом фашистів й нащадків колаборантів. І згодом, в незалежній Україні, «бандеризація» пройшла кілька етапів, але на кожному з них, особливо, коли російська агресія перейшла зі своєї гібридної фази у відкрите повномасштабне вторгнення, вона асоціювалася з вірою в свою ідею, свободу та ідентичність, з жертовністю та героїчним супротивом російському (у тогочасній більшовицькій обгортці) експансіонізму. Тому, коли сьогодні російська влада однією з першопричин вторгнення (т. зв. СВО) називає «фашизацію України», наголошуючи на необхідності «денацифікації» та «демілітаризації», звільнення «исконно русских земель» від «неонацистських бандформувань», то її наміри та подібну риторичну конструкцію, деконструючи пропагандистські кліше, варто сприймати у світлі імперського наступу, який супроводжується культурним геноцидом українців.

«Таким чином, – стверджують В. Смолін і О. Ясь, – очевидні підстави стверджувати, що це старий-новий імперський синдром російської еліти, який безперечно побутує й сьогодні, зокрема нині перейшов у нову стадію. Його неодмінні складові – великоросійська зверхність, нав'язана, точніше штучно сконструйована, загальноросійська єдність у вигляді зловісної ідеї так званого Руського міру та дискурс їхнього виправдання» (Смолін & Ясь, 2022, 5). Головна проблема в тому, що дана «великоросійська зверхність» не є декларативною,

а радше активно-агресивною та має конкретні прояви, пов'язані з викоріненням національної ідентичності. Як свого часу було з Валуєвським циркуляром (1863) та Емським указом (1876), схожу ситуацію можна спостерігати і з 2014 р., коли Росія планомірно викорінює українську ідентичність Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей, а з початком повномасштабного вторгнення ще й захоплених територій Херсонської та Запорізької областей. Так, нескладно помітити, як підконтрольні окупаційні адміністрації перетворюють мешканців окупованих територій на «зразкових росіян», особливо українських дітей. Як приклад, акції як інструменти індокринатії («Лист захиснику Вітчизни», «Лист на фронт», «Лист солдату», «Посилка солдату»), новий патріотичний рух «Юні севастопольці» чи проєкт «Під прапором великої держави». «РФ на ТОТ [тимчасово окупованих територіях] реалізує політику мілітаризації дітей починаючи з найменшого дошкільного віку. В моніторинговий період [1 січня – 31 березня 2024 року] відбулися заходи в дитячих садках, присвячені так званому “Дню захисника Вітчизни”, які були спрямовані на ознайомлення дітей з розпорядком дня солдата в армії, діти виконували військові пісні, показували вміння виконувати завдання на військовому полігоні, навички зі стрільби та метання гранат, подолання смуги перешкод та проходження маршової підготовки тощо» («Універсальний солдат», 2024).

Сучасна Росія на окупованих територіях, як імітує методи Радянського Союзу, так і вводить нові: перевиховання українських дітей на «універсальних солдатів» та «справжніх патріотів РФ». У випадку з дітьми на окупованих землях – це показовий приклад деідентифікації українців і прояв культурного геноциду. Згідно нових даних Регіонального центру прав людини і з відкритих джерел було встановлено місцезнаходження т. зв. «таборів перевиховання» (67 у Росії, 18 у Білорусі та 13 на окупованій території України), де системно та цілеспрямовано відчужують дітей від їхньої культурної ідентичності, коли їм пояснюють, що мова, традиції і культура їхньої групи насправді чужі для них. Серед складових елементів «індокринатії по-російськи» сучасні журналісти виокремлюють такі:

- нав'язування самоідентифікація як справжнього громадянина РФ і інкорпорування відчуття гордості за належність до «великої Вітчизни» (через участь у масових заходах, які прославляють РФ, поїздки по історичних місцях, зокрема локаціях «військової слави» радянської армії під час «Великої Отчественной»);

- залучення школярів та студентів до російських молодіжних рухів, що пропагують російські «традиційні цінності» й заодно мілітаризують їхню свідомість («Орлята РФ», «Движение первых», «Волонтеры Победы» та ін.);

- викривлення сприйняття України, позиціонування її в підручниках з історії як фашистської й неонацистської держави;

- формування у свідомості людей образу колективного Заходу (країни ЄС, США та ін.) як ворога, недружніх держав (Воробйова, 2024).

Так відбувається анігіляція української ідентичності та ототожнення дітей з російським громадянством РФ. І помітно, що громадянська відповідальність та патріотизм асоціюються та переплетені з мілітаризмом й службою в збройних силах агресора, власне, тому спрямовані на розвиток ініціативи виконувати свій «громадянський обов'язок» через військову службу, яка має ознаки виховання. Зрештою індокринатія дуже тісно пов'язана з освітою, яку окупаційний режим сприймає як системне та послідовне нав'язування певного переконання чи ідеї доти, доки реципієнт (учень) не засвоїть їх без зайвих запитань і критики. Навряд чи у когось виникнуть сумніви з приводу того, що з 2014 р. на окупованій частині України проводилася системна робота з переформатування ідентичності дітей з української на російську. Найперше, йдеться про витіснення з усіх сфер життя українського культурного контенту, зокрема української мови та освіти, або ж конфіскація та знищення українських книг тощо. «Право на свободу думки є фундаментальним для людської гідності, а захист, який воно забезпечує, є далекосяжним і глибоким, – каже юридична консультантка TRP Ц. ван Бентхем. – Згідно з міжнародним правом у галузі прав людини, існує абсолютна заборона на втручання у свободу думки. Не допускається жодних обмежень чи відступів від цього. Проте ж ми бачимо російську політику, спрямовану на маніпуляції та промивання мізків українських дітей, на стирання їхньої

української ідентичності» (Новікова & Антипенко, 2024).

На багатьох російських сайтах можна зустріти тісну прив'язку української мови до війни з Україною як «країною переможного фашизму» та ідеологічним ворогом, проти якого треба боротися зі зброєю в руках. Сама ж Росія позиціонує себе у медіапросторі як «рятівниця» світу від «українського фашизму», де, серед іншого, мовне питання є ключовим аспектом у цій культурній війні. Необхідно пам'ятати, що одним із виправдань російської агресії ще у 2014 р. було мовне розшарування, коли стверджували про утиски російськомовного населення, яке нібито потребує захисту від «українізації». Для переважної більшості українців тоді ж мова перетворилася на важливий елемент національної ідентичності (на чому десятиліття до цього наполягали окремі інтелектуали на кшталт І. Фаріон), особливо після 2014 р., коли збільшився інтерес до української мови як символу опору російській агресії. Ухвалення в Україні законів про державну мову було спробою зміцнити національну ідентичність і підняти її статус в публічному та культурному просторі, що не могло не дратувати Росію, адже йшло врозріз з ідеологією «руського міра», згідно з якою Україна належить до російської культурної та цивілізаційної сфери, де мова також позиціонується як інструмент політичного контролю.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, українсько-російський культурний конфлікт має всі ознаки цивілізаційного конфлікту, який на етапі повномасштабної війни ще й переріс у екзистенційний конфлікт, де Росія не приховує своїх намірів у напрямку того, що з-пропагандисти іменують «остаточним вирішенням українського питання» і це корелюється з нацистським «остаточним

вирішенням єврейського питання». Декларована боротьба російської влади з «неонацистськими бандформуваннями» насправді приховує нацистсько-колоніалістські цілі Росії щодо України, яка, на думку кремлівських ідеологів, не повинна існувати як окремий політичний та культурний суб'єкт, і спроби запобігти цьому можна впевнено кваліфікувати як культурну війну та культурний геноцид українців. І цей цивілізаційний конфлікт насправді існує не одне століття попри його гостру фазу на етапі російсько-української війни: все почалося з ідеологічного історіографічного проєкту, коли за наказом Катерини II був сконструйований новий каркас історії Російської імперії за рахунок «привласнення» державницьких звичаїв і традицій княжої Русі (Київської держави), без яких сучасний проєкт «руського міра» більше виглядає як «кокос на глиняних ногах». Це пояснює чому росіянам у цій цивілізаційній та культурній війні потрібен Київ – без нього вони так і залишаються у культурному плані «виплечаним монгольськими ханами примітивним народом» (А. Брюкнер). Затяте таврування ідеологічно-пропагандистськими штампами «мазепівщина», «петлюрівщина» та «бандерівщина» самотійницьких інтенцій українців лише підтверджує колоніалістські зусилля росіян, що намагаються приректи Україну на «мовчання культури» й забуття у світі.

Перспективним напрямком подальших досліджень є зокрема інтерпретація російсько-українського культурного конфлікту у академічних дискурсах США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії, Греції, Польщі та інших країн, а також спроби з'ясувати, що саме формує західне сприйняття конфлікту, а також вплив політичних ідеологій на академічні студії, які звертаються до аналізу цього конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Атаманчук-Бабій С. Еволюція державної ідеї Мазепи в контексті установлених політико-правових стосунків ранньомодерного часу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 75 (1). С. 4–9.
2. Війна Росії проти України: від гібридних форм до геноцидних практик : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (9 грудня 2024 року) / за заг. ред. В. В. Коцура. Переяслав, 2024. 340 с.
3. Воробйова А. Як Росія перевиховує українських дітей на окупованих територіях. *Ukrainianer*. 2024, 2 березня. URL: <https://www.ukrainianer.net/rosiia-perevykhovuie-ditey/>
4. Гирич І. «Україна-Русь» чи «Київська Русь»? Ці поняття мають різний зміст – історик. *Радіо Свобода*. 2025, 25 травня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-terminolohiya/31530763.html>
5. Грицюк, В., Лисенко, О. Російсько-українська війна: сучасні та історичні контексти, компаративні ретроспекції. *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 5–33.

6. Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. Т. 1 : Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». Львів : Світ, 2002. 590 с.
7. Дзюба І. Україна-Росія: протистояння чи діалог культур? Україна-Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин / за наук. ред. О. Лановенка. Київ : Стилос, 2001. С. 265–333.
8. Костенко І., Халупа І. Як Московія стала Росією? До 300-ліття «викрадення» назви українського народу. *Радіо Свобода*. 2021, 21 жовтня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-i-moskoviya/31521000.html>
9. Костенко І., Халупа І. Афера тисячоліття. Як москалі стали росіянами. *ГЛАВКОМ*. 2023, 24 травня. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/afera-tisjacholitja-jak-moskali-stali-rosijanami-928982.html>
10. Лебідь Н. Справжня назва – Московія. Чи вдасться нам перейменувати Росію? *Центр політичного консалтингу*. 2022, 4 грудня. URL: <https://cpc.com.ua/articles/spravzhnya-nazva-moskoviya-chi-vdastsya-nam-pereymenuvati-rosiyu>
11. Новікова В., Антипенко І. Окупація освіти: Як Росія «перепрошиває» українську ідентичність на Херсонщині. *Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija*. 2024, 9 березня. URL: https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2351652/okupatsiia-osviti-iak-rosiia-pereproshivaie-ukrayins-ku-identichnist-na-khersonshchini?srsId=AfmBOorJCxWo7tY0kiIU_GOwcoieJ4EGMezR9MxPPir6QbYYAMMXGILo
12. Парахіна М. Теорія «боротьби двох культур» – у пошуках російсько-українського історіографічного консенсусу (минуле і сучасне однієї концепції). *Український історичний збірник*. 2012. № 5. С. 303–316.
13. Поліщук Ю. М. Мовна політика російської влади в Україні (кінець XVIII – середина XIX ст.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 4 (78). С. 218–240.
14. Полтава П. Хто такі бандерівці й за що вони борються. Мюнхен : Ціцєро, 1953. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/14306/file.pdf>
15. Свідлов Ю. «Особливості російської цивілізації» й імперіалізм. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. № 4 (90). С. 134–145.
16. Сисак І. «Знищення української культури є ключовим елементом російської агресії»: письменник Дейв Еггерс. *Радіо Свобода*. 2022, 7 грудня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/eggers-zvit-vtraty-ukrayinskoyi-kultury-ahresiya-rosiyi/32164637.html>
17. Смолій В. А., Ясь О. В. Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 6. С. 4–16.
18. «Універсальний солдат», або Освіта як знаряддя Росії на окупованому півдні України. Дайджест / Т. Личко, О. Охредько, О. Шаповал. Київ : ЦГП «Альменда», 2024. 26 с.

REFERENCES:

1. Atamanchuk-Babiy, S. (2024). Evoliutsiia derzhavnoi idei Mazepy v konteksti ustanovlenykh polityko-pravovykh stosunkiv rannomodernoho chasu [The evolution of the state idea of Mazepa in the context of established political and legal relations of the early modern time]. *Current Issues in the Humanities*, 75 (1), 4–9 [in Ukrainian].
2. Viina Rosii proty Ukrainy: vid hibrydnykh form do henotsydneykh praktyk: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Russia's War Against Ukraine: From Hybrid Forms to Genocide Practices: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference] (December 9, 2024) / ed. by V.V. Kotsura. Pereyaslav. [in Ukrainian]. Dzyuba, I. (2001). Ukraina-Rosiia: protystoiannia chy dialoh kultur? [Ukraine-Russia: confrontation or dialogue of cultures?] In *Ukraine-Russia: conceptual foundations of humanitarian relations* / ed. by O. Lanovenko (pp. 265–333). Kyiv : Stylos [in Ukrainian].
3. Vorobiova, A. (2024, March 2). How Russia re-educates Ukrainian children in the occupied territories [Yak Rosiia perevykhovuie ukraïnskykh ditei na okupovanykh terytoriiakh]. *Ukrainer*. URL: <https://www.ukrainer.net/rosiia-perevykhovuie-ditey/> [in Ukrainian].
4. Gyrych, I. (2025, May 25). “Ukraine-Rus” chy “Kyivska Rus”? Tsi poniattia maiut riznyi zmist – istoryk [“Ukraine-Rus” or “Kievan Rus”? These concepts have different meanings – historian]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-terminolohiya/31530763.html> [in Ukrainian].
5. Hrytsiuk, V. & Lysenko, O. (2023). Viina Rosiiskoi federatsii proty Ukrainy: voiennyi, mizhnarodno-pravovyi, heopolitychnyi ta ekonomichnyi vymiry [Russia's war against Ukraine: military, international legal, geopolitical and economic dimensions]. *Ukrainian Historical Journal*, 2 (569), 5–33 [in Ukrainian].
6. Hrushevskiy, M. S. (2002). Works: In 50 volumes / Ed.: P. Sokhan, Ya. Dashkevych, I. Gyrych and others. Vol. 1 : Series “Social and Political Works (1894–1907)”. Lviv : Svit [in Ukrainian].
7. Dzyuba, I. (2001). Ukraina-Rosiia: protystoiannia chy dialoh kultur? [Ukraine-Russia: confrontation or dialogue of cultures?] In *Ukraine-Russia: conceptual foundations of humanitarian relations* / edited by O. Lanovenko (pp. 265–333). Kyiv : Stylos [in Ukrainian].

8. Kostenko, I. & Halupa, I. (2021, October 21). Yak Moskoviiia stala Rosiieiu? Do 300-littia “vykhradennia” nazvy ukrainskoho narodu [How did Muscovy become Russia? To the 300th anniversary of the “kidnapping” of the name of the Ukrainian people]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-i-moskoviya/31521000.html> [in Ukrainian].
9. Kostenko, I., & Khalupa, I. (2023, May 24). Afera tysiacholittia. Yak moskali staly rosiianamy [The scam of the millennium. How Muscovites became Russians]. *HLAVKOM*. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/afertisjacholittja-jak-moskali-stali-rosijanami-928982.html> [in Ukrainian].
10. Lebid, N. (2022, December 4). Spravzhnia nazva – Moskoviiia. Chy vdastsia nam pereimenuvaty Rosiiu? [The real name is Muscovy. Will we be able to rename Russia?] *Center for Political Consulting*. URL: <https://cpc.com.ua/articles/spravzhnya-nazva-moskoviya-chi-vdastsya-nam-pereimenuvati-rosiyu> [in Ukrainian].
11. Novikova, V. & Antipenko I. (2024, March 9). Okupatsiia osvity: Yak Rosiia “pereproshyvaie” ukrainsku identychnist na Khersonshchyni [Occupation of Education: How Russia “reflashes” Ukrainian identity in the Kherson region]. *Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija*. URL: https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2351652/okupatsiia-osviti-iak-rosiia-pereproshivaie-ukrayins-ku-identychnist-na-khersonshchyni?srsId=AfmBOorJCxWo7tY0kiIU_GOwcoieJ4EGMezR9MxPPir6QbYYAMMXGILo [in Ukrainian].
12. Parakhina, M. (2012). Teoriia “borotby dvokh kultur” – u poshukakh rosiisko-ukrainskoho istoriografichnogo konsensusu (mynule i suchasne odniiei kontseptsii) [The theory of the “struggle of two cultures” – in search of a Russian-Ukrainian historiographical consensus (past and present of one concept)]. *Ukrainian Historical Collection*, 5, 303–316 [in Ukrainian].
13. Polischuk, Yu. (2015). Movna polityka rosiiskoi vlady v Ukraini (kinets XVIII – seredyna XIX st.) [The language policy of the Russian authority in Ukraine (the end of 18th – the middle of 19 th)]. *Scientific notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the NAS of Ukraine*, 4 (78), 218–240 [in Ukrainian].
14. Poltava, P. (1953). Khto taki banderivtsi y za shcho vony boriutsia [Who are the Banderaists and what are they fighting for?]. Munich : Cicero. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/14306/file.pdf> [in Ukrainian].
15. Svidlov, Yu. (2017). “Osoblyvist rosiiskoi tsyvilizatsii” y imperializm [“The peculiarity of Russian civilization” and imperialism]. *Scientific Notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the NAS of Ukraine*, 4 (90), 134-145 [in Ukrainian].
16. Sysak, I. (2022, December 7). “Znyshchennia ukrainskoi kultury ye kliuchovym elementom rosiiskoi ahresii”: pysmennyk Deiv Eggers [“The destruction of Ukrainian culture is a key element of Russian aggression”: writer Dave Eggers]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/eggers-zvit-vtraty-ukrayinskoyi-kultury-ahresiya-rosiyi/32164637.html> [in Ukrainian].
17. Smolii, V. A. & Yas, O. V. (2022). Suchasna rosiisko-ukrainska viina u svitli postkolonializmu [The contemporary Russian-Ukrainian war in the light of postcolonialism]. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 6, 4–16 [in Ukrainian].
18. “Universalnyy soldat”, abo Osvita yak znariaddia Rosii na okupovanomu pivdni Ukraïny. Daidzhest (2024) [“The Universal Soldier”, or Education as a Tool of Russia in the Occupied South of Ukraine. Digest]. Kyiv : Central Publishing House “Almenda” [in Ukrainian].